

УДК 658.87:330.341.1

Вікторія Лісиця

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РОЗДРІБНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Викторія Лисица

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РОЗНИЧНЫХ ТОРГОВЫХ СЕТЕЙ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

Viktoriia Lisitsa

STATE REGULATION OF ACTIVITY OF RETAIL TRADE NETWORKS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF WORLD EXPERIENCE

Розглянуто основні заходи державного регулювання діяльності роздрібних торговельних мереж в Україні в контексті світового досвіду. Зростання ринкової влади торговельних мереж та перерозподіл доданої вартості на їх користь, конфлікти, що почали виникати між учасниками в ланцюгу поставок, актуалізували дискусію щодо ролі держави у цих відносинах та напрямках її втручання в них. Визначено, що система заходів державного регулювання повинна забезпечувати захист інтересів кінцевих споживачів; існування на ринку передбачуваних, чітких та зрозумілих правил взаємодії його учасників; рівність умов для всіх учасників ринку; захист конкуренції, як одне з ключових завдань, що постає перед державними органами влади. Визначено переваги та недоліки посилення державного регулювання діяльності торговельних мереж. Проаналізовано інструменти регулювання та можливі наслідки від їх застосування у сфері роздрібної торгівлі.

Ключові слова: торговельна мережа, сітьова роздрібна торгівля, державне регулювання, постачальники, споживачі, конкуренція.

Табл.: 3. Бібл.: 22.

Определены основные меры государственного регулирования деятельности розничных торговых сетей в Украине в контексте международного опыта. Рост рыночной власти торговых сетей и перераспределение добавленной стоимости в их пользу, конфликты, возникающие между участниками в цепи поставок, актуализировали дискуссию о роли государства в этих отношениях и ее направлениях. Определено, что система мер государственного регулирования должна обеспечивать защиту интересов конечных потребителей; существование на рынке четких и понятных правил взаимодействия участников; равенство условий для всех участников рынка; защиту конкуренции, как одну из ключевых задач, которая стоит перед государственными органами власти. Представлены преимущества и недостатки, связанные с усилением государственного регулирования деятельности торговых сетей. Проанализированы инструменты регулирования и возможные последствия их применения в сфере розничной торговли.

Ключевые слова: торговая сеть, сетевая розничная торговля, государственное управление, поставщики, потребители, конкуренция.

Табл.: 3. Библ.: 22.

This essay contains the results of research the main directions of state control of retail networks in the context of world experience. Growth market power retailers and redistribution of added value in their favor, conflicts began to arise between the parties in the supply chain, actualized discussion on the role of the state in these relationships and areas of intervention in them. Determined that the system of State regulation should ensure protection of the interests of end users; existence in the market predictable, clear and understandable rules of interaction between the participants; equal conditions for all market participants; protection of competition, as one of the key challenges facing the public authorities. Outlined the advantages and disadvantages strengthening state regulation of trade networks. Analyzed regulatory instruments and possible consequences of their use in the retail trade.

Key words: retail network, state control, suppliers, customers, competition.

Табл.: 3. Bibl.: 22.

JEL Classification: L 810

Постановка проблеми. Торгівля залишається однією з найбільш лібералізованих та конкурентних галузей України. Починаючи з 2000-х років у роздрібній торгівлі України розпочалися радикальні зміни, пов'язані з інтенсивним розвитком торговельних мереж, що просували на ринок сучасні формати. Згодом їх подальший інтенсивний розвиток призвів до змін у функціонуванні галузі загалом, особливо в сегменті продажу продовольчих товарів. У міру набуття роздрібними мережами ринкової сили (market power) почала зростати напруга у відносинах між учасниками ринку.

В Україні склалася доволі неоднозначна ситуація стосовно державного втручання в регулювання роздрібної торгівлі. Учасниками цього процесу є: держава, постачальники, ритейлери та споживачі. З одного боку, незважаючи на існування певних супереч-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

ностей у відносинах між постачальниками та торговельними мережами, процес взаємодії між ними є прикладом координації вертикальних відносин бізнес-партнерів, де процес узгодження поведінки контрагентів на сьогодні відбувається без зовнішнього втручання. Фактично, модель ринкового торгу під час укладання угод функціонує завдяки компромісу, за умови реалізації якого сторони відмовляються від максимально повної реалізації свого інтересу для того, щоб він був реалізований у принципі. Додаткові взаємні вимоги роздрібних мереж та їх постачальників щодо широти асортименту та інших параметрів ускладнюють, але не порушують модель ринкового торгу. І навіть власна асиметрія, за якої ритейлори посідають домінуюче становище в ланцюгу поставок, не руйнують зацікавленості щодо здійснення угод з обох сторін, що відповідає базовим передумовам координації за допомогою ринку. Таким чином, ані ритейлери, ані постачальники не намагаються публічно визначити наявні проблеми та залучити до їх вирішення державу.

З іншого боку, незважаючи на зростання ринкової сили роздрібних мереж і їх ролі у формуванні цінової пропозиції товарів споживачам на ринку, активності з боку споживачів та громадських структур, що представляють їх інтереси, також не спостерігається. Власне, як і у державних структур, що мають на меті сприяти розвитку ринкових механізмів у зазначеній сфері. Разом з тим вже сьогодні необхідно мати сформовані підходи, які б забезпечували рівні умови для всіх учасників роздрібно-ринку, чіткі та зрозумілі правила їх взаємодії, захист конкуренції.

Світовий досвід свідчить, що введенню заходів заборонного або дозвільного характеру передують ретельний аналіз і кількісне зіставлення їх позитивних і негативних ефектів. Відсутність такого зіставлення створює ризик надлишкової регламентації та негативних ефектів. Відповідно, порушується принцип інституціонального проектування, що пов'язаний з необхідністю оцінювання регулюючого впливу дії закону.

Таким чином, актуальним є дослідження та узагальнення світового досвіду щодо можливих напрямів державного регулювання діяльності торговельних мереж, забезпечення свободи контрактних відносин, захисту економічної свободи для учасників ринку, принципів справедливого обміну та ринкової конкуренції.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми державного регулювання внутрішньої торгівлі та роздрібно-торгівлі зокрема досліджуються у працях вітчизняних дослідників І. В. Лазебної [1], І. Височин [2; 3], С. Валітова, В. Грудницького, Л. Лігоненко [4], Г. Богославець, Г. Піратовського, О. Шубіна, Я. Гончарука [5], В. Апопія [6] та ін.

Разом з тим проблемам державного регулювання діяльності торговельних мереж приділено недостатньо уваги. Незважаючи на тривалий період розвитку торговельних мереж в Україні не сформувалась обґрунтована державна політика щодо цього сектору економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інтенсивний розвиток сітьової роздрібно-торгівлі в Україні сформував певну інституціональну невизначеність в умовах зміни провідних учасників ринку та перерозподілу існуючих відносин та правил між ними. Зростання ринкової влади торговельних мереж та перерозподіл доданої вартості на їх користь, конфлікти, що почали виникати між учасниками в ланцюгу поставок, актуалізували дискусію щодо ролі держави у цих відносинах та напрямках її втручання в них з метою контролю джерел нестабільності.

Мета статті полягає в дослідженні релевантного міжнародного досвіду регулювання діяльності торговельних мереж, аналізу позитивних та негативних результатів такого регулювання, а також у формуванні пропозицій щодо можливих напрямів удосконалення регулювання цього сегмента в Україні.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Виклад основного матеріалу. В Україні, як і в більшості пострадянських країн, вважається, що значне коло питань регламентації діяльності як торговельної галузі в цілому, так і окремих її сегментів, повинна здійснювати держава. В роботах [4; 5; 6; 7; 8] ґрунтовно досліджені форми, методи, механізми регулювання торговельної діяльності; органи управління, регулювання, координації та нагляду за діяльністю учасників ринку. Тривалий час серед фахівців велась полеміка щодо проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю», який за весь цей час навіть не пройшов обговорення у відповідних комітетах Верховної Ради України. Затверджена «Програма розвитку внутрішньої торгівлі України на 2009–2012 рр.» вже є застарілою та не враховує сучасні реалії функціонування торговельної галузі [9], а розроблена аналогічна за структурою і концепцією програма на період до 2016 р. [10] так і залишилась на стадії публічного обговорення. Також зазначимо, що в чинному Державному стандарті України 4303-2004 «Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять» [11] тлумачення певних термінів та визначень викликає жваву дискусію експертів щодо їх коректності та відповідності.

Залучаються до пошуку ефективних механізмів регулювання роздрібного ринку й інші його учасники. Так, у професійних колах обговорюється проект «Правила професійної етики у сфері взаємовідносин між торговими мережами, що здійснюють свою діяльність з роздрібною торгівлю у неспеціалізованих магазинах переважно продовольчими товарами, та постачальниками», запропонований Антимонопольним комітетом України з метою урегулювання відносин учасників ринку [12]. Також анонсована розробка Торгового кодексу Асоціацією постачальників торговельних мереж.

Чинне законодавство в Україні не дозволяє сегментувати сферу роздрібною торгівлю з метою виокремлення великих торгових мереж. Тому актуальним є законодавче визначення параметрів функціонування таких суб'єктів з метою їх ідентифікації, що необхідно для встановлення засобів захисту економічної конкуренції від зловживань монополієм (домінуючим) положенням на ринку. Незважаючи на доволі низький рівень консолідації українського ринку продуктового ритейлу (за даними Dragon Capital частка топ-5 ритейлерів України становить приблизно 25 %, а топ-10 – 33 %), у сфері роздрібною торгівлю вже констатуються картельні змови щодо підвищення цін на основні продукти харчування протягом 2010–2012 рр. між торговельними мережами. Враховуючи, що в роздрібній торгівлю України відбувається поступовий процес консолідації, учасниками якого є не тільки національні, а й зарубіжні торгові компанії, актуальності набувають питання його адміністрування з метою уникнення негативних тенденцій, пов'язаних з домінуванням на ринку великих сітьових операторів.

Отже, можна погодитися з думкою науковців [2; 4; 5; 13], що чинна нормативно-правова база щодо торговельної діяльності не може бути кваліфікована як єдина, цілісна, прозора і зрозуміла система, яка спрямована на стале економічне зростання всіх учасників ринку, а державні органи регулювання не скоординовані між собою і не об'єднані спільною стратегією чи концепцією.

Науковці пов'язують зростання уваги до посилення державного регулювання в торговельній сфері за таких умов [14; 15]:

- у разі суттєвої зміни балансу ринкової влади в ланцюгу поставок та зростання конфліктів усередині такого ланцюга;
- якщо існує ефективне формування суспільної думки, спрямованої проти розширення масштабів діяльності роздрібних мереж (заяви про загрози вітчизняним виробникам, малому бізнесу, завищенні цін, монополізації ринку тощо);
- активізації в державі заходів антимонопольного регулювання з метою захисту та розвитку конкуренції;

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

- активізації руху незалежних торгових компаній, що вимагають обмежити експансію роздрібних мереж;
- активізації руху вітчизняних виробників, які відчують дефіцит «перемовної сили» у контрактних відносинах у процесі перетворення ланцюга поставок, що контролюються виробниками (producer-driven commodity chains), у ланцюг поставок, що регулюється покупцем (buyer-driven commodity chains);
- у разі домінування позиції представників органів державної влади про зростання ролі державного впливу на всіх учасників через посилення їх можливостей для здійснення контролю.

Як відомо, з позиції економічної теорії торгівлі мережі відносяться до олігопольного ринку, основними рисами якого є незначна чисельність продавців продуктів, взаємозалежність фірм та складність входження на ринок інших фірм у силу ефекту масштабу. Експерти відзначають, що зростання мережевої торгівлі з відповідним удосконаленням торгово-технологічних процесів та якості торговельного обслуговування, запропонованими споживачу конкурентними цінами, може призвести до негативних наслідків, пов'язаних із захопленням значної частки ринку обмеженою кількістю великих торгових мереж, а саме:

- монополізації роздрібною торгівлі та поступового підвищення цін на товари;
- монополізації оптових закупок продукції у місцевих виробників (прояв монополсонії), утиску їх інтересів, стримування розвитку місцевого виробництва;
- «вимивання» малого бізнесу зі сфери роздрібною торгівлі та міської економіки в цілому (враховуючи традиційну концентрацію малого бізнесу в цьому сегменті).

Світовий досвід свідчить, з одного боку, про закономірність та прогресивність зростання великих торгових мереж у роздрібній торгівлі, з іншого – демонструє необхідність гарантування державою забезпечення балансу інтересів споживачів, виробників та мережевих торгових компаній; збереження різноманітності форм роздрібною торгівлі.

Відзначимо, що сама по собі зміна балансу вигід, що отримуються контрагентами (мережами та виробниками), з погляду економічної теорії є нормальним проявом механізму конкуренції, який підвищує ефективність економіки. Однак претензії до торгових мереж з боку держави можуть бути обґрунтованими за умов, якщо вони набувають ринкової сили за рахунок обмеження механізмів конкуренції. Така діяльність знижує суспільний добробут і потребує застосування відповідних положень антимонопольного законодавства.

Як прихильники, так і противники посилення державного регулювання діяльності торговельних мереж відзначають, що система заходів державного регулювання повинна забезпечувати: захист інтересів кінцевих споживачів; існування на ринку передбачуваних, чітких та зрозумілих правил взаємодії його учасників; рівність умов для всіх учасників ринку; захист конкуренції, як одне з ключових завдань, що постає перед державними органами влади.

Причини, які обумовлюють посилення процесу адміністрування діяльності сітьових структур, як показує світовий досвід, є доволі різноманітними: намагання урядів країн надати преференційні умови для розвитку малого та середнього бізнесу (наприклад, у Франції); попередити процес «вимивання» торгівлі з центральної частини міст та її концентрації на околицях поселень (наприклад, у Великобританії); захист слабозахищених верств населення, що мають обмежену мобільність і, відповідно, можливість здійснювати купівлю товарів у віддалених магазинах (наприклад, у Великобританії, Канаді).

У табл. 1 узагальнено аргументи учасників ринку щодо посилення процесу адміністрування діяльності торговельних мереж.

Таблиця 1

Можливі переваги та недоліки посилення державного регулювання діяльності торговельних мереж

Переваги посилення державного регулювання діяльності торговельних мереж	Недоліки посилення державного регулювання торговельних мереж
надає змогу попереджувати наявні та потенційні зловживання домінуючим становищем роздрібною мережі	спроба замістити ринковий механізм формування ціни зовнішнім впливом
стимулює розвиток різних форматів роздрібною торгівлі, у тому числі на регіональному рівні, що опинилися в нерівних умовах з великими форматами національних мереж	виникнення труднощів у місцевих поставальників у реалізації власної продукції
сприяє зростанню рівня продовольчої безпеки (зниження залежності від імпортованих товарів)	зростання адміністративних витрат у ритейлерів
підтримка малого та середнього бізнесу, що не здатен конкурувати із середнім та великим за доступ у торговельні мережі	зниження інвестиційної привабливості роздрібною торгівлі та відтік капіталу з неї
захист регіональних мереж від поглинання національними мережами	можливе зростання цін, скорочення асортименту
захист слабозахищених верств населення	послаблення контрактної дисципліни

Джерело: [14; 16; 17].

Державне регулювання розвитку торговельних мереж нараховує майже столітню історію. Активні спроби стримування діяльності торговельних мереж з боку національних держав припадають на першу половину ХХ сторіччя, коли в більшості розвинутих країн відбулася торгова революція, що призвела до фундаментальних економічних змін. Так, внаслідок активного розвитку торгових мереж у 1920-х роках у США було запроваджено антисітьове законодавство, яке активно застосовувалося майже до кінця 1930-х років. Поступово роздрібні мережі адаптувалися до наявного інституціонального середовища, одночасно сприяючи формуванню асоціацій незалежних виробників/поставальників та укладанню угод з профспілками, що призвело до поступової відміни значної частини антисітьових законів [13].

Разом з тим в Європі у другій половині ХХ ст. сформувалася доволі жорстка система державного регулювання роздрібною торгівлі у порівнянні з тією, що діє в США. У цьому відношенні особливо виділяється Австрія, Бельгія, Фінляндія, Франція, Греція, Люксембург, Польща, Португалія. Але, як показали дослідження, така політика обумовила нижчі показники продуктивності праці в роздрібній торгівлі у порівнянні з США, більший рівень адміністративних витрат, сприяла активній політиці експансії європейських торговельних мереж на міжнародні ринки тощо [15].

Дослідники акцентують увагу на існуванні двох підходів до вирішення зазначеної проблеми: адміністративному та проконкурентному [15]. Перший підхід передбачає регулювання цін на ринку роздрібною торгівлі через встановлення граничного рівня надбавок, рентабельності, декларування цін тощо. Другий – передбачає встановлення для суб'єктів внутрішньої торгівлі певних правил конкуренції, що визначатимуться положеннями антимонопольного, трудового, податкового та іншого законодавства, порушення яких обумовить обмеження державою масштабів їх господарської діяльності.

Схожа практика регулювання та сприяння розвитку економічної конкуренції існує в багатьох розвинутих країнах і стосується діяльності суб'єктів у різних секторах економіки, у т. ч. сітьових форм у роздрібній торгівлі. Так, у межах ЄС затверджені відповідні нормативні документи, основними з яких є: Директиви 2011/7/ЄС Європарламенту та Ради ЄС «Про протидію затримкам платежів в комерційних угодах»; Резолюція Європейського парламенту від 11 грудня 2013 р. «План дій у сфері роздрібною торгівлі в Європі»; Комюніке Європейської комісії від 13 січня 2013 р. «План дій у сфері роздрібною торгівлі в Європі»; «Green Paper» Європейської комісії щодо несправедливих торгових практик у відносинах між поставальниками та торговельними мережами (2013 р.) та ін.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Правила регулювання сітьових форм торгівлі є доволі різноманітними і охоплюють такі елементи, як: загальні закони (правила), що мають широке застосування (трудова, податкова, антимонопольне законодавство); спеціальні закони (правила), що регламентують функціонування окремої галузі/сегмента галузі (закони щодо регулювання торговельної діяльності, правила обмеження графіка роботи торговельних об'єктів, контроль за територіальним розміщенням тощо).

Основна дискусія щодо напрямів посилення державного втручання в діяльність торговельних мереж ведеться стосовно таких аспектів:

- гармонізація відносин у ланцюгу поставок, визначення умов договору поставки між виробниками/постачальниками та торговельною мережею;
- домінування торговельних мереж на ринку та визначення їх граничної частки на ринку;
- регулювання цін у роздрібній торгівлі;
- захист вітчизняного виробника та малого бізнесу від зловживань торговельною мережею монопольним (домінуючим) положенням на ринку.

Аналіз вітчизняних та закордонних джерел [15; 18; 19; 20] дозволив визначити основний інструментарій, що застосовувався та продовжує існувати в міжнародній практиці регламентації діяльності торговельних мереж, а також оцінити наслідки їх застосування (табл. 2).

Таблиця 2

*Інструменти регулювання та можливі наслідки від їх застосування
у сфері роздрібно́ї торгівлі*

Інструмент регулювання	Можливі наслідки від застосування інструменту регулювання
1	2
Регулювання цін. <i>У деяких країнах СНД (наприклад, Україні, Росії) застосовується регулювання <u>верхньої межі</u> торговельної націнки. У західних країнах відсутні приклади такої практики. Обмеження переважно стосуються заборони продажу товарів за ціною, що є <u>нижчою за граничний рівень</u></i>	<i>(представлені наслідки виникають у разі встановлення нижніх граничних значень)</i> - призводить до стримування цінової конкуренції між ритейлерами; - зростання цін на товари національних виробників, виробники починають зловживати своїм становищем, що призводить до зниження внутрібрендової конкуренції; - ускладнює відносини між ритейлерами та постачальниками, маркетингові платежі стають ключовим фактором диференціації та відбору постачальника; - стимулює розвиток власних торговельних марок, внаслідок чого національні бренди почали втрачати ринкову частку на користь PL; - зростають витрати ритейлерів на управління розподільчими центрами; - посилення нецінових форм конкуренції
Контроль бар'єрів входу на ринок (отримання спеціальних дозволів на відкриття тих чи інших форматів, введення обмежень на їх просторове розміщення, регулювання розмірів торгових об'єктів тощо). <i>Застосовується переважно до великих роздрібних форматів. Мета застосування: протекція малому та середньому бізнесу; запобігання «вимивання» торгівлі з центральної частини міст та її перетікання на периферію; захист прав найменш мобільної частини населення</i>	- призводить до зростання роздрібних цін; - відбувається зниження продуктивності праці; - зменшення обсягів інвестицій у ритейл, особливо в комунікаційні та інформаційні технології; - падіння рівня зайнятості у сфері ритейлу; - модернізація та диверсифікація асортименту; - збільшення обсягів угод M&A в ритейлі, що призводить до зростання рівня концентрації в галузі; - посилення інтернаціоналізації діяльності торговельних мереж; - деформація бізнес-стратегій торговельних мереж; - спотворення конкуренції в ритейлі

Закінчення табл. 2

1	2
Обмеження операційної діяльності ритейлерів (у т. ч. регулювання графіка роботи торгового об'єкта). <i>У країнах, що практикують такі обмеження (Франція, Німеччина), їх застосування ставиться під сумнів. Розповсюдження цієї практики в деяких країнах пов'язано також з тим, що крамнична торгівля виконує не тільки економічну, а й соціальну функцію з формування локальних та сусідських спільнот. Саме руйнування цих спільнот, що викликано поширенням діяльності торговельних мереж, є основним фактором застосування таких обмежень</i>	- зростають операційні та логістичні витрати ритейлерів; - у великих форматах (гіпермаркети тощо) виникають ускладнення з реалізацією розширеного асортименту товарів у зв'язку зі зниженням потоку покупців; - зниження ефективності діяльності ритейлерів; - соціальний ефект у вигляді певних переваг для малого бізнесу
Регулювання відносин між ритейлерами та постачальниками. <i>Мета застосування – обмеження впливу роздрібних мереж на діяльність компаній-постачальників. Контрактні відносини ускладнюються, якщо ціна на товар є ключовим фактором досягнення конкурентоспроможності в роздрібній торгівлі</i>	- зниження контрактної дисципліни: зазвичай обмеження застосовують лише до торговельних мереж, хоча недобросовісними можуть бути і дії постачальника; - зниження гнучкості цінової політики як ритейлерів, так і компаній-постачальників; - застосування «сірих» схем у контрактних відносинах, які раніше були офіційно оформлені в контрактах у вигляді бонусів та інших платежів

Джерело: [15; 18; 19; 20].

Ми можемо посилатися на висновки фахівців про негативні наслідки адміністративного втручання в цивільно-правові відносини на прикладі інших країн (у першу чергу, Росії), які акцентують увагу на можливість утворення інституціональних пасток державного регулювання, виникнення яких пов'язано з тим, що адміністративні заборони призводять до результатів, які прямо протилежні поставленим цілям, а саме [21]:

1. Обмеження перемовної влади торговельних мереж, штучне уповільнення розвитку сучасних форматів торгових об'єктів призводять до стримування розвитку конкуренції в галузі, замість того, щоб надати можливість учасникам ринку розвиватися доти, поки механізм їх взаємної конкуренції запрацює більш успішно.

2. Введення єдиних умов договору поставки та відміна будь-яких інших додаткових умов, що пропонувалися як захід боротьби з тіньовими практиками, сприяло відродженню корупційних схем, які раніше існували у вигляді офіційних бонусів та інших платежів.

3. Запровадження інструментів щодо стримування росту цін (наприклад, введення граничної націнки) призводить до перекладання торговельними мережами додаткових витрат, пов'язаних з введенням регулюючих заходів, на постачальників або споживачів, що в кінцевому результаті веде до зростання цін на ринку та звуження торгового асортименту.

У табл. 3 представлені результати аналізу дії Закону [22] на сферу ритейлу за висновками експертів [19].

Отже, формуючи механізм державного регулювання торговельних мереж необхідно обґрунтовано підходити до параметрів, на які розповсюджується регулюючий вплив (регулювання цін, націнок на товари, поріг індивідуального домінування, відносин мереж та постачальників тощо), оскільки досвід сусідніх країн свідчить про неефективність заходів обмеження діяльності торговельних мереж у вигляді заборон. Адже витрати суспільства із розвитку конкуренції через зниження адміністративних бар'єрів є більш продуктивними й ефективними, ніж витрати із введення обмежень для бізнес-структур, що отримали ту чи іншу ступінь ринкової влади.

Таблиця 3

*Інструменти адміністративного втручання в цивільно-правові відносини
в ритейлі та їх можливі наслідки*

Інструмент регулювання	Наслідки від застосування інструменту регулювання
Заборона маркетингових послуг	- руйнування прозорого механізму вибору постачальників; - відродження «сірих» схем та «відкатів»; - підвищення адміністративних витрат для торгівлі; - зростання цін
Встановлення жорстко фіксованих строків оплати за поставлені товари	- штучне обмеження конкуренції; - підвищення адміністративних витрат для торгівлі; - зменшення асортименту товарів, що потребують швидкої оплати; - ускладнення діяльності малих та середніх торговельних мереж; - зростання цін
Заборона на повернення товарів виробнику	- штучне обмеження конкуренції; - відсутність на полицях магазинів нових товарів від раніше невідомих виробників; - диктат крупних виробників; - ускладнення діяльності малих та середніх торговельних мереж; - зростання цін
Обмеження долі мереж у межах певної території (локального, регіонального ринку) із заборонаю на подальше розширення діяльності в межах визначеного ринку	- штучна обмеження конкуренції; - розвиток корупції на місцевому рівні в цьому напрямку; - уповільнення темпів будівництва в межах певної території; - обмеження прав власників торговельних площ на їх продаж; - падіння товарообороту по галузі; - ускладнення діяльності для малого та середнього бізнесу, що використовує торгові франшизи; - зменшення інвестицій у сучасні торгові формати; - обмеження прав споживачів щодо свободи вибору місця купівлі товарів та послуг

Джерело: [19].

Наявні негативні моменти у відносинах з іншими учасниками роздрібного ринку, в першу чергу постачальниками, обумовлені не ринковим механізмом, а недосконалістю ринка. Як відомо, за умов розвинутої ринкової інфраструктури – стійких правових норм, наявності інформаційної бази прийняття рішень, урегулювання відносин власності, ефективного фінансового ринку – можливості виникнення відносин вертикальної квазіінтеграції (контролю над поведінкою без контролю над власністю) більш обмежені, а сам контроль поведінки менш стійкий. І, навпаки, нерозвинутість ринкової інфраструктури створює стійкі ланцюги квазіінтеграції [14].

Зі світового досвіду відомі способи, що застосовуються для досягнення балансу інтересів великих торговельних мереж та підприємств-постачальників: об'єднання (координація дій) виробників поміж собою та з продавцями, що не входять до великої мережі, з метою підвищення їх ринкової сили та протистояння експансії великих торговельних мереж; підтримка та зниження бар'єрів входів на ринок для немережевого, в тому числі малого бізнесу у сфері роздрібної торгівлі; розроблення учасниками ринку кодексів справедливої торгової практики за запровадження їх у господарську діяльність та ін.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження свідчить, що немає універсальних рішень щодо вирішення зазначених проблем, але посилення формальних правил та надлишкова регламентація цієї сфери призводить до зниження продуктивності галузі та погіршення становища споживачів. Проведення в Україні регламентуючих дій щодо торговельних мереж потребує урахування інтересів всіх учасників, що діють на ринку. Пріоритетом для органів державного регулювання повинно стати завдання забезпечення

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

компромісу між об'єктивним процесом розвитку торгових мереж, захистом малого бізнесу, підтримкою регіональних виробників та інтересами кінцевого споживача.

Список використаних джерел

1. *Лазебна І. В.* Основні напрями вдосконалення державного регулювання оптової та роздрібною торгівлі [Електронний ресурс] / І. В. Лазебна. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer31/799.pdf>.
2. *Височин І. В.* Пріоритетні напрями державного регулювання внутрішньої торгівлі в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Височин // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – Вип. 1 (11). – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_22.
3. *Височин І. В.* Державне регулювання торговельної діяльності в Україні та світі: порівняльний аналіз / І. В. Височин // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 3. – С. 11–23.
4. *Лігоненко, Л. О.* Державне регулювання розвитку внутрішньої торгівлі: сучасний стан та напрями удосконалення / Л. О. Лігоненко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 1. – С. 52–57.
5. *Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку* : монографія / за ред. О. О. Шубіна, Я. А. Гончарука. – Донецьк–Львів : ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.
6. *Система регулювання внутрішньої торгівлі України* : [монографія] / В. Апопій, М. Копич, О. Біла та ін. – К. : Академвидав, 2012. – 420 с.
7. *Льяшенко В.* Удосконалення державного регулювання продовольчого ринку / В. Льяшенко // Актуальні проблеми державного управління. – 2007. – № 3. – С. 124–132.
8. *Мазур О.* Інституціональне середовище роздрібною торгівлі в Україні: сучасний стан і проблеми [Електронний ресурс] / О. Мазур, М. Сахацький // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2014. – № 1 (10). – С. 50–58. – Режим доступу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14moysip.pdf>.
9. *Програма розвитку внутрішньої торгівлі на період до 2012 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/632-2009-%D0%BF>.
10. *Програма розвитку внутрішньої торгівлі на період до 2016 року (проект)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://spo.fpsu.org.ua/na-obgovorenni-v-spo/262-proekt-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-prozatverdzhennia-prohramy-rozvytku-vnutrishnoi-torhivli-ukrainy-na-period-do-2016-roku>.
11. *ДСТУ 4303-2004* «Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.profiwins.com.ua/uk/directories1/dstu4303.html>.
12. *Проект* «Правила професійної етики у сфері взаємовідносин між торговими мережами, що здійснюють свою діяльність з роздрібною торгівлі у неспеціалізованих магазинах переважно продовольчими товарами, та постачальниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucci.org.ua/download/EthicsRules170315.pdf>.
13. *Покатаєва О. В.* Державне регулювання трансформації торговельно-економічних відносин: інституціональний підхід : монографія / О. В. Покатаєва. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2009. – 408 с.
14. *Развитие* российского ритейла: меры государственного регулирования и их последствия / отв. ред. серии В. В. Радаев ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики ; Лаб. экон.-социол. исслед. – М. : Изд-во дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2009. – 59 с.
15. *Радаев В. В.* Контроль торговли бесполезен [Электронный ресурс] / В. В. Радаев. – Режим доступа : <https://iq.hse.ru/news/177669337.html>.
16. *Сорокина М. В.* Стейкхолдеры розничной торговли: конфликты интересов и их разрешение [Электронный ресурс] / М. В. Сорокина. – Режим доступа : http://finbiz.spb.ru/download/2_2010/sorokina.pdf.
17. *Котельникова З. В.* Международный опыт регулирования деятельности торговых сетей: обзор эмпирических исследований [Электронный ресурс] / З. В. Котельникова. – Режим доступа : <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/66445146>.
18. *Маркин М. Е.* Логика обоснования государственного регулирования деятельности торговых сетей в России [Электронный ресурс] / М. Е. Маркин. – Режим доступа : <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/66445146>.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

19. *Анализ лоббистской борьбы вокруг принятия закона «Об основах государственного регулирования торговой деятельности в Российской Федерации»*. Мониторинговое исследование [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.minchenko.ru/netcat_files/File/Zakon%20o%20torgovle.pdf.

20. *Маркин М. Е.* Как обосновывалось государственное регулирование розничной торговли: эмпирический анализ аргументации [Электронный ресурс] / М. Е. Маркин. – Режим доступа : http://www.ep.ane.ru/pdf/EP_4-2012.pdf.

21. *Полтерович В. М.* Общество и реформы. Институциональные ловушки: есть ли выход? [Электронный ресурс] / В. М. Полтерович. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/2011/01/11/1214866995/Polterovich.pdf>.

22. Об основах государственного регулирования торговой деятельности в Российской Федерации [Электронный ресурс] : Федеральный закон № 381-ФЗ. – Режим доступа : http://www.fas.gov.ru/legislative-acts/legislative-acts_50675.html.

References

1. Lazebna, I.V. *Osnovni napriamy vdoskonalennia derzhavnoho reguliuvannia optovoi ta rozdrubnoi torhivli* [The main directions of improvement of state regulation of wholesale and retail trade]. www.sworld.com.ua. Retrieved from <http://www.sworld.com.ua/konfer31/799.pdf>.

2. Vysochyn, I.V. (2014). *Priorytetni napriamy derzhavnoho reguliuvannia vnutrishnoi torgivli v Ukraini* [Priority directions of state regulation of domestic trade in Ukraine]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovacii – Economy. Management. Innovations*, no. 1, pp. 22–27. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_22.

3. Vysochyn, I.V. (2010). *Derzhavne reguliuvannia torgovelnii diialnosti v Ukraini ta sviti: porivnialnyi analiz* [State regulation of trading activities in Ukraine and the world: comparative analysis]. *Visnyk KNTEU – Bulletin KNTEU*, no. 3, pp. 11–23 (in Ukrainian).

4. Ligonenko, L.O. (2003). *Derzhavne rehuliuвання rozvytku vnutrishnoi torhivli: suchasnyi stan ta napriamky udoskonalennia* [State regulation of internal trade: current state and trends of improvement]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, no. 1, pp. 52–57 (in Ukrainian).

5. Shubin, O.O. & Goncharuk, Ya.A. (eds.) (2007). *Vnutrishnia torhivlia: rehionalni aspekty rozvytku* [Domestic trade: regional development aspects]. Donetsk–Lviv: DonNUET (in Ukrainian).

6. Apopii, V., Kopych, M., Bila, O. et. al. (2012). *Systema reguliuvannia vnutrishnoi torhivli Ukrainy* [The system of regulation of domestic trade Ukraine]. Kyiv: Akademydav (in Ukrainian).

7. Iliashenko, V. (2007). *Udoskonalennia derzhavnoho rehuliuвання prodovolchoho rynku* [Improvement of state regulation of the food market]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of governance*, no. 3, pp. 124–132 (in Ukrainian).

8. Mazur, O. & Sahackyi, M. (2014). *Institutionalne seredovyshe rozdrubnoi torgivli v Ukraini: suchasnyi stan i problemy* [The institutional environment retailer in Ukraine: Current State and Problems]. *Socialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state*, no. 1 (10), pp. 50–58. Retrieved from <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14moysip.pdf>.

9. *Programa rozvytku vnutrishnoi torgivli na period do 2012 roku* [Domestic trade development program for the period until 2012]. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/632-2009-%D0%BF>.

10. *Programa rozvytku vnutrishnoi torgivli na period do 2016 roku (proekt)* [Domestic trade development program for the period until 2016 (project)]. spo.fpsu.org.ua. Retrieved from <http://spo.fpsu.org.ua/na-obgovorenni-v-spo/262-proekt-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-prozatverdzhennia-prohramy-rozvytku-vnutrishnoi-torhivli-ukrainy-na-period-do-2016-roku>.

11. DSTU 4303-2004 «Rozdrubna ta optova torgivlia. Terminy ta vyznachennia poniat» [ISO 4303-2004 “Retail and wholesale. Terms and definitions”]. www.profiwins.com.ua. Retrieved from <http://www.profiwins.com.ua/uk/directories1/dstu4303.html>.

12. *Proekt «Pravyla profesiinoi etyki u sferi vzaiemovidnosyn mizh torhovymy merezhamy, shcho zdiisniuiut svoiu diialnist z rozdrubnoi torhivli u nespetsializovanykh mahazynakh perevazhno prodovolchymy tovaramy, ta postachalnykamy* [The Rules of professional ethics in the relationship

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

between trading networks that operate in the retail trade in non-specialized stores food products and suppliers]. *www.ucci.org.ua*. Retrieved from <http://www.ucci.org.ua/download/EthicsRules170315.pdf>.

13. Pokataiev, O. V. (2009). *Derzhavne rehulivannia transformatsii torhovelno-ekonomichnykh vidnosyn: instytutsionalnyi pidkhid [State regulation of the transformation of trade and economic relations, institutional approach]*. Zaporozhye: Publisher KPU (in Ukrainian).

14. Radaev, V.V. (eds.). (2009). *Razvitie rossiiskogo riteila: mery gosudarstvennogo regulirovaniia i ih posledstviia [The development of the Russian retail: state regulation measures and their effects]*. Moscow: Publisher Univ. State House – Higher School of Economics (in Russian).

15. Radaev, V.V. Kontrol torgovli bespolezen [Control of trade is useless]. *iq.hse.ru*. Retrieved from <https://iq.hse.ru/news/177669337.html>.

16. Sorokina, M.V. Steikholdery roznichnoi torgovli: konflikty interesov i ih razreshenie [Stakeholders retail: conflicts of interest and their resolution]. *finbiz.spb.ru*. Retrieved from http://finbiz.spb.ru/download/2_2010/sorokina.pdf.

17. Kotelnikova, Z.V. Mezhdunarodnyi opyt regulirovaniia deiatelnosti torgovykh setei: obzor yempiricheskikh issledovaniia [International experience in retail chains control activities: a review of empirical studies]. *www.hse.ru*. Retrieved from <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/66445146>.

18. Markin, M.E. Logiki obosnovaniia gosudarstvennogo regulirovaniia deiatelnosti torgovykh setei v Rossii [Logic justify state regulation of retail chains in Russia]. *www.hse.ru*. Retrieved from <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/66445146>.

19. Analiz lobbistskoi borby vokrug priniatiia zakona «Ob osnovakh gosudarstvennogo regulirovaniia torgovoi deiatelnosti v Rossiiskoi Federatsii». Monitoringovoe issledovanie [Analysis of lobbying struggle over the adoption of the law “On the basis state regulation of commercial activities in the Russian Federation”. Monitoring studies]. *www.minchenko.ru*. Retrieved from http://www.minchenko.ru/netcat_files/File/Zakon%20o%20torgovle.pdf.

20. Markin, M.E. Kak obosnovyvalos gosudarstvennoe regulirovanie roznichnoi torgovli: yempiricheskii analiz argumentatsii [How justified state regulation of retail trade: an empirical analysis of the argumentation]. *www.ep.ane.ru*. Retrieved from http://www.ep.ane.ru/pdf/EP_4-2012.pdf.

21. Polterovich, V.M. Obshchestvo i reformy. Institucionalnye lovushki: est li vykhod? [Society and reform. Institutional traps: Is there a way out?]. *ecsocman.hse.ru*. Retrieved from <http://ecsocman.hse.ru/data/2011/01/11/1214866995/Polterovich.pdf>.

22. Ob osnovakh gosudarstvennogo regulirovaniia torgovoi deiatelnosti v Rossiiskoi Federatsii»: Federalnyi zakon № 381-FZ [The federal law of the Russian Federation № 381-FZ from December 28 2009 “On the Fundamentals of State Regulation of Trade in the Russian Federation”]. *www.fas.gov.ru*. Retrieved from http://www.fas.gov.ru/legislative-acts/legislative-acts_50675.html.

Лісица Вікторія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри комерційної діяльності та підприємництва, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36014, Україна).

Лисица Виктория Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры коммерческой деятельности и предпринимательства, Полтавский университет экономики и торговли (ул. Ковалю, 3, г. Полтава, 36014, Украина).

Lisitsa Viktoriia – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Business and Entrepreneurship, Poltava University of Economics and Trade (3 Koval Str., 36014 Poltava, Ukraine).

E-mail: vicfoxa@mail.ru